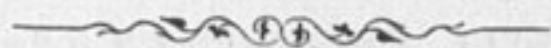

եւ 'ի նեղչաց զմեզ զերծուցեալ :
 Հոգեւարի աւուրն օգնեալ ,
 հրեշտակ բարի մեզ առաքեալ ,
 մարմնոյ 'ւարեան տեառն հաղորդեալ ,
 օրհնեալ հողով լիցուք թաղեալ :
 Յաւուրն մեծի դատաստանի ,
 զիւր սուրբ եկայք ձայնըն լըուեալ ,
 յաջակողման դասուն կարգեալ ,
 զՏէրն յաւիտեան օրհնարանեալ :
 Ես Աբրահամ մեղօք լըցեալ ,
 բազում ցաւօք զողբս յօրինեալ ,
 քանզի կոստանդընուպօլսի ,
 ըզբարութեան ժամն եմ տեսեալ :
 Երեք ամիս անդ եմ կեցեալ ,
 եւ զսրբութիւնսն ուխտ արարեալ ,
 ըզպատմուճանըն քրիստոսի ,
 բազում անգամ աչօք տեսեալ :
 Զձեզ աղաչեմ յոյժ աղերսեալ ,
 որք հանդիպիք զողբս ընթերցեալ ,
 թէ գըտանէք 'ի սմա սըխալ ,
 ներումն առնէք ո'չ մեղադրեալ :

Վ Ե Պ Ր Ո Ս Ե Զ Ր Ո Ն Ե Վ Ը

ՄԻՋԻՆ ԴԱՐԻ ՄԷՋ

(ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ)

(Շարունակութիւն)

Լուսինեաններու փրանկ թագաւորութիւնը տասնեւմէկ երկիրնեւ
 րու բաժնուած էր . — Դերկոմսութիւնը (Նիկոսիա) , Մեսսաօրէա , Կար-
 պաս , Կերինէս , Լառնաքա , Մեղօթօ , Լիմասօլ , Աւդիմոն , Պափոս ,
 Պենդալիա եւ Խրիւսօխօ :

Այս երկիրներէն իւրաքանչիւրը իրեն յատուկ հարստութիւնն ու-
 նէր . Լառնաքա , հին Քիթթիոնը , որ Քրիստոսէ 1400 տարիներ առաջ
 կառուցուած էր փիւնիկեցիներէ , ունէր իր աղի հանքերը , նուիրուած
 սուրբ Լադրի եւ սուրբ Ղազարի : Խրիւսօխօ ունէր ահագին անտառներ .
 Լիմասօլ՝ Ամանթոնտի դաշտին արեւմտեան ծայրը , ունէր նարնջենի-

ներու եւ լիմոնիներու ոսկեղէն դաշտեր • Լիպաթոս նշանաւոր էր մեծամեծ շէնքերու պիտոյքի իւր մթերանոց • Տամասոս ունէր պղնձի հանքեր • իսկ Նիկոսիա կ'իշխէր Մակարիա հովիտին , այն «երջանկաւէտ» եւ արդասարեւ հովիտին որ ա'յնքան ծանօթ էր Միջին-Դարի մէջ :

Այս քաղաքները կառուցուած էին յունական եւ փիւնիկեան հին քաղաքներու վրայ • արշաւանքներու հոսանքին դիմաց՝ հին քաղաքականութեան ամբողջ քաղաքները կործաներ էին • սակայն այդ ուժով եւ բարեբեր հողը՝ կուտակուած աւերակներու մէջտեղէն բարձրացուցած էր նոր քաղաքներ :

Կատարեալ առատութիւն եւ հարստութիւն կը տեղար Պափոսի ծովեզրէն մինչեւ Կարպատոսի թերակղզիին վերջին ծայրը որ կ'անուանուէր հիներէն «Նզան Պոչ» • սա կղզիին այն մասն էր որ կ'երկարէր Ասիայի դէպի Արեւելեան կողմը , եւ կը վերջանար Սուրբ-Անդրէասի հրաբանդանով • հոն էին Յոյներու Կլիգէս կոչուած չորս կղզիները • այդ հրաբանդանին վրայ էր որ սուրբ Անդրէաս ցայտեցուց հրաշալի աղբիւր մը • հոգ էր որ կը բարձրանար Ափրոդիտէի Ակրայիա նշանաւոր տաճարը , որուն համար Նիքիպիգէս կ'ըսէր թէ երջանկութեան վայրն էր եւ ուր խստօրէն արգիլուած էր այրերու մուտքը եւ միայն կիները արտօնութիւն ունէին մանեկու : Կիպրոսի երկու ծայրերէն , Պափոսէն եւ Կլիգէսներէն , տարածուած էր Աստղիկի պաշտամունքը եւ հոն կը բարձրանային անոր նուիրուած նշանաւոր տաճարներ :

Այս ճոխութենէն կը հիասթափէին ամէն անոնք որ ոտքերնին կը դնէին Կիպրոսի հողին վրայ : Լուսօլփուս կրօնաւորը Բատէրպօրնի եւ պիսկոպոսին դրած մէկ նամակին մէջ կ'ըսէ թէ «Կիպրոս՝ Արեւելքի կղզիներուն մէջ ամէնէն աղնուականը , նշանաւորը եւ ճոխն է :»

Եւ մանրամասնութեան մէջ մտնելով կ'աւելցնէ •

«Կիպրոսի մէջ եպիսկոպոսանիստ ուրիշ քաղաք մ'ալ կայ Նիկոսիա անունով , որ Կիպրոսի եկեղեցական առաջնորդանիստ քաղաքն է եւ կառուցուած կղզիին մէջտեղը , լեռներու ստորոտը • օդը հիանալի է • այս պատճառով է որ հոգ կը բնակին Կիպրոսի թագաւորը , եպիսկոպոսները , եւ բարձրաստիճան եկեղեցականները • իսկ իշխանները , կոմսերը , մեծամեծները , պառօնները եւ ասպետները հոն կ'անցունեն տարիին մեծ մասը • անոնց գլխաւոր պարսպումն է ամէն օր նիդակախաղեր , մրցահանգէսներ եւ մանաւանդ որսորդութիւն : Կիպրոսի մէջ կան վայրի խոյեր որոնք չեն գտնուիր աշխարհի ուրիշ կողմերը եւ կ'որսացուին ընծառիւծներով , որովհետեւ ուրիշ կերպով անկարելի է : Կիպրոսի իշխանները , մեծերը , պառօնները , ասպետները եւ քաղաքնիւները աշխարհի ամէնէն նշանաւոր հարուստներն են : Հոս երեք հազար ֆիօրին եկամուտ ունեցող մը աւելի քիչ համբաւ ունի քան թէ Գերմանիայի մէջ երեք մարք եկամուտ ունեցող մը : Բայց իրենց ամբողջ հա-

ըրստութիւնը կը վատնեն որսորդութեան մէջ : Ճանչցայ Նաֆայի կոմս մը , որ հինգ հարիւրէ աւելի որսի շուներ կը պահէր . երկրին սովութութիւնն է երկու շունի համար մէկ սպասաւոր , որ մաքրէ , լուայ եւ իւղութէ , ինչ որ անհրաժեշտ է հոնտեղ որսի շուներուն համար : Հոն՝ ազնուական մը առ նուազն տասը տասներկու թռչուն վարժեցնողներ ունի , անոնց ծառայներովը եւ բացառիկ ծախքերովը : Ճանչցայ շատ իշխաններ եւ ասպետներ որոնք որսացողներու եւ թռչուն վարժեցնողներու համար ծախսած դրամով կրնային ապահովապէս պահել երկու հարիւր զինակիրներ : Երբ որսի ելնեն , յաճախ ամբողջ ամիս մը կը մնան լեռներու եւ անտառներու մէջ , իրենց վրաններուն ներքեւ . կ'երթան տեղէ տեղ , կը հանգչին իրենց բաղէներուն եւ շուներուն հետ , վրաններնին կը կանգնեն դաշտերու եւ անտառներու մէջ եւ իրենց ուտեստը ուղտերով կամ ուրիշ բեռամբարձ կենդանիներով կը տանին հետերնին :

«Հարկ է դիտնալ , որ աշխարհի ամէնէն ազնուական , ամէնէն հարուստ իշխանները , մեծամեծները , պառոնները , ասպետները եւ քաղաքներնները , որ իրենց զաւակներով կը բնակին Կիպրոսի մէջ , անոնք են՝ որ նախապէս կը բնակէին Սուրիոյ եւ Հրէաստանի քաղաքներուն եւ Աքքեա ազնուական քաղաքին մէջ , որոնք Սուրբ-Տեղերու կորուստէն յետոյ փախան Կիպրոս եւ ուր կը մնան մինչեւ ցարդ : Հոն են ամէնէն հարուստ վաճառականները եւ քաղաքացիները . եւ այս դարմանալի չէ , քանի որ Կիպրոս քրիստոնէութեան ամէնէն յառաջացած երկիրն է : Մեծ ու պզտիկ ամէն նաւերը եւ ամէն տեսակ ապրանքներ՝ ո՛ւրկէ որ եկած ըլլան՝ հարկ է որ նախ հոս դան , որովհետեւ երբեմն չեն կրնար աւելի յառաջ երթալ : Նոյնպէս ալ ամբողջ ուխտաւորները որ աշխարհի ամէն կողմերէ կը գիմեն դէպի Սուրբ-Երկիրը , ստիպուած են անցնիլ Կիպրոսէ : Ամէն օր , առաւօտէ մինչեւ իրիկուն , կը տիրէ ընդհանուր աղմուկ մը եւ կը լսուին նորութիւններ : Կիպրոսի մէջ կը լսուին , կը խօսուին եւ մասնաւոր վարժարաններու մէջ կը սորվեցնեն աշխարհի ամբողջ լեզուները :

«Թուրքերու ծովեղերեայ քաղաքները , ինչպէս Քիլիկիոյի , Սէլինտիի , Սելեւկիայ , Սատաղիայ եւ միւս մերձակայ գիւղերը եւ քաղաքները հարկատու են Կիպրոսի թագաւորին : Սատաղիայի մէջ երեք չար ցեղեր կան : Քաղաքը պատնէշներով եւ փոսերով երեք մասի բաժնուած է : Առաջինին մէջ կը բնակին Յոյները , որ կիրակին կը պահեն . երկրորդին մէջ Հրեայները , որ շաբաթը կը պահեն , իսկ երրորդին մէջ՝ Թուրքերը , որ ուրբաթը կը պահեն : Յունական քաղաքին մէջ կայ սուրբ Կոյսին մէկ պատկերը , փայտի վրայ փորագրուած . աշխարհիս մէջ միայն երեք հաս կայ այս պատկերէն . մէկը Հռովմ , միւսը Կոստանդնուպօլիս եւ երրորդը Սատաղիա . երեքն ալ միեւնոյն մեծու-

թեամբ , միեւնոյն ձեւով եւ միեւնոյն դէմքով : Կը կարծուի թէ սուրբ Ղուկաս շինած ըլլայ այս պատկերները նոյն իսկ սուրբ Կոյսին դիմադրծէն . այս պատկերին սրբութեան համար Աստուած հոն շատ հրաշքներ կը գործէ :

«Գալով Կիպրոսի միւս հրաշալի հարստութիւններուն եւ ճոխութիւններուն , երկար պիտի ըլլար պատմելը : »

Ահա այդ ԺԴրդ դարին ուրեմն Կիպրոս քրիստոնէութեան ամէնէն հարուստ եւ բարգաւաճ երկիրն էր : Էթիէն աը Լուսինեան կրօնաւորը կղզիին այն ժամանակի վիճակին վրայ խօսելով կ'ըսէ . «Այդ կղզին ճոխութեան , մեծութեան եւ կատարելագործութեան գաղաթնակէտը հասած էր . եւ գտնուեցաւ Սիմոն անուանով վաճառական մը , Ֆամակոստացի , որ քանի մը նաւերով Սուրիայէն Կիպրոս ճամբորդած միջոցին այնքան դրամ շահեցաւ , որուն միայն մէկ երրորդ մասով շինեց Սուրբ-Պօղոս-Պետրոսի եկեղեցին , որ խիստ գեղեցիկ տեղի մը վրայ կանգնած է եւ շէնքը շատ գերազանց է : »

Կիպրոս իր գերեզմանութեամբ , մարդարիտի եւ թանկագին քարերու , նոպրեղէններու , մետաքսեղէններու , բամբակի , գինիի , հոտեղէններու վաճառականութեամբ եւ մանաւանդ այն պատճառով որ սպրանքի փոխադրութեան բոնի միջնորդ - նաւահանդիստ մ'եղած էր , — քանի որ Պապը արգիլած էր Եւրոպայի քրիստոնեայներու եւ անհաւատներու միջեւ ուղղակի հաղորդակցութիւնը , — աւելի հարուստ էր քան Վենետիկ եւ Ճէնովա : Իր Հիանալի եկեղեցիներով եւ վեհ պալատներով Կիպրոս հաւասար գեղեցիկ էր Նաբոլիի եւ Հռովմի : Իր հոտեղէններովը , ասեղնադործութիւններովը , ոսկերչական գործերովը , մետաղեայ նկարներով գեղադարձուած նոճիէ արկղիկներովը , ճաշակաւոր ֆայանսներովը , աստղձագործութիւնովը՝ ուր արեւելեան արուեստը կը միանար արեւմտեան հանճարին , իր հիանալի երկաթեղէններովը Կիպրոս յաղթական հակառակօրդն էր Բիզայի եւ Ֆիրէնցէի :

Եթէ հաւատք ընծայենք հին հեղինակի մը , Ամելիայի եպիսկոպոս Անտոն-Մարիա-Կոսցիանիի , այդ առատութիւնը «գեղիս եւ անառակ» ըրած էր Կիպրոսի ժողովուրդը , «եւ ամէնն ալ ենթակայ գինիի եւ կիւներու : » Եւ կ'աւելցունէ , թէ «հարուստի մը նշան չէր այն՝ երբ սա իր սովորական սեղաններուն ժամանակ կը գործածէր արծաթեայ սպաս . առոնց դիւղացիներն ալ ունէին նոյն մետաղէն գաւաթ մը , դգալ մը , գանակ մը եւ պատառաքաղ մը : Ազնուականները մէկ մէկ պղտիկ իշխաններու պէս կեանք կը վարէին . առոնց տուները լեցուն էին պաշտօնատարներով եւ ծառայներով :

«Ճոխ էին անոնց կարասիները ինչպէս եւ հագուստեղէնները : Սեղաններնուն մաքրութիւնը կը հաւասարէր սպասադարանի ճոխութեան ,

եւ այն ծախքը որ կ'ընէին շուներու եւ ձիերու համար՝ կը համապա-
տասխանէր զարդարանքի այս շռայլութեան : Կ'ըսեն թէ ձանձրանալով
այդ ձիերու գնացքէն , որոշեցին իրենց հանգստութեան համար ջորի
հեծնել գիւղերու եւ քաղաքներու մէջ . բայց քաղաքային պաշտօնա-
տարները նշմարելով Տէրութեան համար այն վտանքը , որ կրնար յա-
ռաջ գալ ձիերու սովէն , արգիլեցին ջորիի գործածութիւնը , որով
ստիպուեցան ձեռք առնել իրենց նախկին կենդանիները : »

ԺԴ դարին մէջ Կիպրոս իրապէս ֆրանսական գաղթաւայր մ'էր :
Աստղիկ , Լուսինեանները եւ Ֆրանսացիները շուտով ազդած էին այս
երկրին վրայ ուր տեղացի ժողովուրդը շատ ցանցառ էր . տակաւ առ
տակաւ յունական լեզուն գէշ գաւառաբարբառ մ'եղաւ , որուն յաջոր-
դեց ֆրանսական լեզուն . իսկ բիւզանդական արուեստը վտարուելով
գիւղերը , քաղաքները զարդարուեցան Արեւմտեան ճարտարարուեստի
յատուկ գոթական եկեղեցիներով :

Հակառակ իրենց չափազանց յառաջդիմած քաղաքակրթութեան ,
զեղխ հեշտանքին եւ իրենց կղզիին անբաւ հարստութեան , Կիպրոս-
ցիները արիասիրտ էին եւ ճարպիկ . թէ՛ վաճառականութեան մէջ եւ
թէ պատերազմի դաշտին վրայ մեծ դեր կատարեցին անոնք : ԺԴ դա-
րին սկիզբները , երբ փրանկ տիրապետութիւնը կործանելով կղզին
անցաւ Վենետիկի իշխանութեան ներքեւ , նորմանդացի քահանայ մը ,
Pierre Mésenge կանոնիկոսը , սապէս կը գրէր . « Տասնեւութ կամ քսան
տարիներէ ի վեր ամբողջ երկիրը Վենետիկի իշխանութեան ներքեւ է .
այդ օրէն ի վեր ամէն կարգ , կանոն եւ սովորութիւն փոխած են , որով-
հետեւ առաջ դատաւարութիւնները եւ գրութիւնները ֆրանսերէն կ'ըլ-
լային , իսկ հիմայ իտալերէն . եւ բնակիչները շատ դժգոհ են , որով-
հետեւ ասոնք եւ մասնաւորապէս աղնուականները այնքան լաւ ֆրան-
սացիներ են որքան մենք Ֆրանսայի մէջ . եւ խիստ դժգոհ են Վենե-
տիկի իշխանութեան ներքեւ գտնուելնուն համար : »

Միջին դարի մէջ կղզին տակաւին լի էր Ափրոդիտէի առասպելնե-
րուն բանաստեղծական յիշատակներով : Յունական եւ լատինական մե-
ծափայլ եկեղեցիներուն հանդէպ իր տաճարներուն փառապանծ աւերակ-
ներուն մէջէն կարծես մուկ ըողոքով մը կենդանի էր Աստղիկի պաշ-
տամունքը : Փիւնիկեցիք , Յոյները եւ Նգիպտացիք քրիստոնէական
չրջանէն առաջ անցեր էին հոնկէ եւ , կարծես թէ համամիտ իրարու ,
նուիրեր էին կղզին Աստղիկի , գեղեցկութեան , սիրոյ եւ առատու-
թեան , կեանքի դիցուհիին , որուն կը նուիրէին իրենց ինքնաբուխ
պաշտամունքը : Ճամբորդի մը իւրաքանչիւր քայլերը կը հանդիպէին
յիշատակարաններու որոնք կ'ապացուցանէին դիցուհիին նկատմամբ ու-
նեցած ջերմեռանդութիւննին , մանաւանդ Նիկոսիա եւ Պափոս պահած
էին անոր յիշատակը : Նիկոսիայէն դէպի հիւսիս երկու մղոն հեռու կը

գտնուէր հին կիթերը, Գիթրէա աւանը, որ շինուած էր դիցունիին տաճարին տեղը. իսկ քաղաքին շրջակայ բոլոր դաշտերուն մէջ կարելի էր հանդիպիլ քարերու, որոնք ինկած էին օծեալ որ եւ է պատէ մը : Գիթրէայի մէջ բլրակի մը կողէն կը ցայտէր նուիրական ջուր մը, որ ատեն նով նուիրուած էր Աստղիկի եւ ուր քրիստոնեայ կիները տակաւին կուգային կատարելու իրենց ջերմեռանդութիւնը : Ադոնիսի հօր Գինիրասի եւ կամ Ամաղոններու կառուցած Պափոսի մէջ, այն պարիսպներուն մօտ՝ ուր ծնաւ Աստղիկ օրօրուելով եւ նետուելով ալիքներու փրփուրէն, ընդարձակ գերեզմանոցի մը նման կը տարածուէին հսկայական տաճարի մ'աւերակները ուր կռապաշտ ամբողջ սերունդները մատուցած էին իրենց պաշտամունքը, իրենց ձեռագործ աշխատութիւնը եւ ուխտի նուէրը :

Տաճարին հիմնարկութիւնն սկսուած էր նախնական դարերու ժամանակ, կիկլոպեան անհետացած ժողովուրդէ մը. տասնեւհինգ ոտք երկայն, ութ ոտք լայն եւ երկու ոտք հաստ տիտանական երեւոյթով քարերէ շինուած պատ մը այս տաճարին առաջին հիմն էր կազմած, որմէ յետոյ Փիւնիկեցիները եւ Յոյները ասուրական եւ յոնիական սիւներով շարունակած էին : Կոյտ մ'էր սա տապալած քարերու եւ խորտակուած սիւներու, որոնց վրայ կարելի էր կարգալ Ափրոդիտէի նուիրուած արձանադրութիւններ : Տեղ տեղ այս կոյտերուն մէջէն կը նշմարուէին հողէն տասնեւմէկ ոտք բարձր կանգուն մնացած քարեր, որոնք մարդու ձեռքով ծակուած էին մէջտեղէն, ուղղանկիւն եւ կոնաձեւ, խորհրդաւոր նմանութիւն մը Ափրոդիտէի, — նշանակ առատութեան, որ իր ձեւին մէջ կ'ամփոփէ տեւողականութիւնը երկու սեռերուն :

Այս միակտուր քարերը, որոնցմէ միայն գետինը ցիր ու ցան կը տորներ մնացած էին, իբրեւ պահակ՝ կլոր մը կը կազմէին դիցունիին տաճարին բոլորախոր. կղզիին ուրիշ մէկ մասին վրայ չէր նշմարուէր ատոնցմէ : Պափոս այն երկիրն էր ուր կռապաշտ ժողովուրդները ուխտի եկած էին սիրոյ նուիրուելու համար. եւ սուրբ Հիլարիոն ուղղակի վրտանդին առաջքը առնելու համար ուղեց հոն ելնել հաւատքի բերելու նպատակով կիպրոսը եւ քարոզելու ճշմարիտ կրօնքը :

Ճիշտ Լաոնաքայի դուռներուն առջեւ կը բարձրանար Աստղիկի նուիրուած հսկայական միակտուր քար մը, որուն քսան դարերէ ի վեր կոյս աղջիկները կը դիմէին աղօթելու որ սիրուն իրենց խօսեցեալներէն : ԺԴրդ դարին հոն ծնրագիր կ'աղօթէին անձանօթ սրբունիի մը առջեւ. այդ անձանօթ սրբունին Ափրոդիտէն էր, որուն անունը դուրս ձգուած էր :

Հակառակ եկեղեցիներու խաչադարդ գմբէթներուն, կիպրացիները վառ պահած էին իրենց հաւատքը կղզիին պաշտպան դիցունիին մասին :

Հակառակ եպիսկոպոսներուն եւ կղերական դասին, այն մեծ օրը որ հանդիսաւորապէս կը տօնուէր մայիսին, յորում ծաղիկները առա-

տօրէն կը ծաղկէին Կիպրոսի մէջ , Աստղիկի տօնն էր , ալիքներէն ծընած Աստղիկին :

Այդ օրը կը տօնուէր ամբողջ նաւահանգիստներու մէջ , ի Կերիւնէս , ի Ֆամակոստա , ի Պափոս , ի Լիմիսօ եւ ի Լառնաքա : Այդ տօնը որ կը յիշեցնէր այն օրը , յորում Աստղիկ գեղաճաճանչ , կապտագոյն եւ ոսկեգոյն կառքի մը մէջ կը հեռանար Կիպրոսէն դէպի Քաւմանիայի ծովեզրը , իր ետեւէն քաշելով խումբ մը Կիպրոսցի կոյսերու , կղզիին ամէն կողմերէն հոն կուգային ի պատիւ դիցունիին , թրջելու համար ձեռքերնին ջուրովը այն ալիքներուն որ ծնունդ տուած էին Աստղիկին :

Պափոսի , Լիմիսօի , Ֆամակոստայի կիները որ կ'երթային դիցունիին պաշտամունքը կատարելու , տարին մէկ անգամ , բարեպաշտ արարողութեամբ ձեռքերնին թրջելով Ափրոդիտէի որրան եղած ալիքներու փրփուրով , սովորութիւն ունէին ըսելու . «Նրեք պաշտպան ունինք որ գերազանց են ուրիշներու . սուրբ Գէորգ , սուրբ Ղազար եւ սրբունի Ծով (Mer) : » Արբունի Ծովն Ափրոդիտէն է , Աստղիկը , որ անոնց ի պատիւ ընդունուած է հռոմէական օրացոյցին մէջ եւ որուն պաշտամունքը հին մեհեաններու աւերակներուն մէջ շարունակած եւ բարձրացած է Յուդայաստանի եւ Հռովմի քրիստոնեայ սուրբերու տաճարներուն մէջ

Պիդիասի դաշտը եւ Մասաօրէան կղզիին գոհարն էր . Պիդիաս մեծ երակն էր կղզիին . այդ գետաբերանին մօտ բարձրացած էր Սաղամինէն , հին Յունաստանի փառապանծ շրջանին մէջ Կիպրոսի ամէնէն հարուստ եւ մեծափարթամ քաղաքը : Չեւս Սաղամինոսի նուիրուած տաճարը կը հաւասարէր Ափրոդիտէի տաճարին , ի Պափոս : Քրիստոսէ 1270 տարիներ առաջ Սաղամինա , հիմնուած Տելամոնի որդի Տեւկերի կողմէ , նշանաւոր հանգիստացած է իր թագաւորներով , ինչպէս որ Եւագորաս եւ Նիկոկղէս պահեցին անոր անկախութիւնը , մինչդեռ կղզիին մնացեալ ամբողջ մասերը անցած էին պարսիկներու ձեռք . եւ ուրիշներու նման ունեցան իրենց կատաղի բռնապետութեան համբաւը . օրինակ՝ Նիկոկրէոն Անգուլթը , որ ռանդի մը մէջ ծեծել տուաւ Անաքսազորաս փիլիսոփայն : Բառնաբաս առաքեալը քարոզութեան համար հոն գացած ըլլալով , նահատակուեցաւ : Քաղաքը կործանած էր : Հոն ուր ատենով փառաւոր քաղաք մը կը բարձրանար , հիմայ վեհապանծ աւերակներու մէջ հովիւը կ'արածէր իր այծերը , գաւազանովը զարնելով գետինը ցիր ու ցան մնացած մարմարէ խոյակներու եւ սիւներու , նըստելով քսան ոտքէ աւելի բարձր միակտուր քարերու վրայ զոր տապալած էին բարբարոսները : Ճակատագրական խնայողական օրէնքի մը համաձայն , որ կ'որոշէ մեծ եւ նորակառոյց քաղաքներու հիմնադրութեան վայրը , Ֆամակոստա բարձրացած էր Սաղամինէի աւերակներուն

մօտ , ստանձնելու համար անոր դերը եւ շարունակելու անոր փառայեղ պաշտօնը : Պամակոստա , Յոյներու Աննօխոսքոսը , Ասորեստանեայց Անքսխասաքսան — Մեծ Դիցուհին — պղախի քաղաք մ'էր Սաղամինէի փառքին մէջ թաղուած : Լուսինեաններու իշխանութեան օրով Սաղամինէի կար այլ եւս եւ Պամակոստա կը ցոլար փառքով ու հարստութեամբ :

Պամակոստա կանգնած էր Մասաօրէայի ընդարձակածաւալ եւ բարերը դաշտին մէկ ծայրը , որուն փրանկ խաչակիրները Լիկուրիա անունը տուին : Այդ դաշար , որ ունէր քսան մղոն երկայնութիւն եւ եօթը լայնութիւն , արգասաւորուած էր երեք գետերով որոնք կ'իջնէին Ողիմպոսի լեռներէն : Նա մի'այն իր բարերը թեամբը վաստակած էր Կրպրոսի համար Մակարիա (Երջանկաւէտ) համբաւը , ինչպէս կ'աւանդէին Միջերկրականի ծովեզերեայ ժողովուրդները :

Մասաօրէայի մէջ էին կղզիին ամբողջ հարստութիւնները . անոր գետերը առատ էին ձուկերով , իսկ անառնները եւ պարտէզները՝ որսի կենդանիներով : Հոկտեմբեր եւ նոյեմբեր ամիսներուն մէջ Քարամանիայի եղերքներէն առատօրէն կուգային դրախտապան (ortolan) կոչուած թռչունները . եւ որովհետեւ անոնք կուռնկներու հետ միաժամանակ կուգային , բնակիչները կը կարծէին թէ դրախտապաններն էին որ իւրենց թռչունը վրայ կը կրէին կուռնկները :

Պամակոստա կը բարձրանար ծովին եւ Պարալիմինի կոչուած լիճին մէջտեղէն , որ ունէր մէկ մղոն երկայնութիւն եւ քառորդ մղոն լայնութիւն , իսկ նարնջենիներու եւ լիմոնիներու պարտէզները՝ կարծես հիասքանչ դօտի մը կը բոլորէին անոր շուրջը :

Քաղաքը , շինուած կարմիր հողէ տուներով որոնք կը ցայտէին ծառերու կանանչին մէջէն , շրջապատուած էր բերդերով , — պարիսպներ , տասնեւհինգ ոտք հաստ , — որոնք կը ձեւացնէին գրեթէ մէկ մըղոն շրջագիծով զուգահեռական ուղղանկիւն մը :

Քաղաքը կը տարածուէր հիւսիսէն հարաւ , նաւահանգիստին երկայնութեան վրայ , որ անոր կեդրոնն էր եւ միանգամայն կեանքը : Անոր պարիսպներէն դուրս ցցուող բաղմաթիւ զանգակատունները , կը ցոլային ծովին կապոյտին մէջ : Շատ մը նեղ փողոցներ ամէն կողմերէ կ'երկարէին գէպի նաւահանգիստ :

Նաւահանգիստը գոցուած էր թումբով մը , որուն շինութեան շատ նպաստած էին ժայռերու դօտի մը եւ երկու քարուտ կղզեակներ , որոնք ծովեզերքին մօտ կը ձեւացնէին բնական թումբ մը :

Այս կղզեակներուն վրայ կը գտնուէին անուշ ջուրի հոր մը , կախաղանը եւ թումբին ծայրն ալ՝ աշտարակ մը ուրտեղէն կարելի էր շղթայ մը ձգել մինչեւ դղեակը , նաւահանգիստին մուտքը փակելու համար : Դէպի հիւսիս գտնուած այս միակ նեղ անցքն էր ուրկէ կարելի էր մտնել նաւահանգիստը , մինչդեռ աշտարակը եւ դղեակը անաւոր երեւոյթով կը պաշտպանէին զայն :

Նաւահանգիստը միայն մէկ ութերորդ մղոն լայնք մ'ունէր, բայց շրջապատող նաւակայքը այնքան ընդարձակ էր որ կրնար պարունակել ամբողջ քրիստոնէութեան միացեալ նաւերուն երեք չորս անգամ աւելի մեծ անոթները :

Քաղաքը խիստ ճոխ էր եկեղեցիներով եւ պալատներով :

Եկեղեցիներէն նախ մայր եկեղեցին, նուիրուած սուրբ Նիկողոսի անունին, սկսուած էր 1300 թուին օգոստոս 3ին եւ լրացած՝ 1308 թուին, այն ալ շնորհիւ Գուրգոն եպիսկոպոսին վեհանձնութեան որ 70,000 բիզանդ կտակած էր այդ գործին համար :

Երուսաղէմի՝ անհաւատներու ձեռքն անցնելէն ի վեր հո՛ն էր որ Կիպրոսի թագաւորները կ'օծուէին թագաւոր Երուսաղէմի : Մութ գեղնագոյն կրային գեղեցիկ քարերով շինուած, անոր անկիւնաւոր եւ խիստ ճաշակաւոր կամարները կրախիճէ միակ խաւով մը ծածկուած էին : Գլխաւոր ճակատը, պզտիկ զանգակատունները, պատուհանները քանդակուած էին բոլորովին զուտ գոթական ծաղկաղարդերով եւ խիպարներով : Ֆամակոստայի Սուրբ-Նիկողոսը կը յիշեցնէր Փարիզի Նօթրը-Տամը :

Ֆամակոստա՝ այդքան հիասքանչ մանրամասնութիւններով շինուած այդ վեհ մայր-եկեղեցիէն զատ ունէր նաեւ ուրիշ բազմաթիւ եկեղեցիներ, որոնցմով յիշաւի կրնար պարծենալ. նախ Պօղոս-Պետրոսի նուիրուած եկեղեցին, որ կառուցուած էր քաղքին վաճառականներէն Սիմօնէ Նօթաանոյի ծախքով. յետոյ՝ Յոյներու Սուրբ-Գէորգ եկեղեցին, որ իրենց մայր եկեղեցին էր — ինչպէս Սուրբ-Նիկողոսը՝ լատինաց, — եւ որ կառուցուած էր քաղքին հիւսիսակողմը, շրջապատուած ըլլալով բիւզանդական ուրիշ պզտիկ եկեղեցիներով եւ կը պարծենար հոն պահուած ըլլալուն համար սուրբ Եպիփանի ոսկերոտիքը : Լատինաց Սուրբ-Գէորգը սակայն Կիպրոսի ամէնէն գեղեցիկն էր. յետոյ կուգային Փրանկիսկեաններուն, Կարմեղեան Սրբուհի Մարիամը, Սրբուհի-Աննայինը, Նեստորականներունը, հուսկ ապա Սուրբ-Անտոն եկեղեցին, պարիսպներու կողին յենած, որ 1300էն ի վեր հիւանդանոց մ'ունէր իր մէջ : Դարձեալ, երկուրեակ երկու եկեղեցիներ. մին Ասպնջականներունը եւ միւսը Տաճարականներունը, որոնք կարծես հոն կը ժողուըուէին երկու հակառակորդ կարգերու ի նպաստ աղօթելու համար : Կային նաեւ Սրբուհի-Կոյսի եկեղեցին եւ ուրիշներ :

Պալատներն ալ բազմաթիւ էին : Ֆամակոստայի իւրաքանչիւր հարուստ տուն ճշմարիտ պալատ մ'էր : Իսկ թագաւորական բնակութիւնը, որ բիւզանդական ժամանակէ մնացած էր, կը գտնուէր քաղքին կեդրոնական հրապարակին վրայ, հիւսիսային կողմը ունենալով լայն փողոց մը որ քաղքին ամենազլխաւոր շուկան էր եւ որ կը բաժնէր պալատը Սուրբ-Պօղոս-Պետրոս եկեղեցիէն : Սաղամինէի յունական աւերակնեւ

րէն եկած միակտուր քարերէ չորս սիւներու վրայ բարձրացած կամարներ՝ կը զարդարէին պալատին ճակատը : Մէկ քովն ունէր քառանկիւն պարտէզ մը , հեռաւոր Հնդկաստանէն բերուած հազուագիւտ ծառերով լեցուն : Ա՛յս պալատին մէջ եկած էր Ալիէնօր :

Անիկա ամէն առաւօտ բարեպաշտ ուխտաւորի մը նման կ'երթար քաղաքին այլեւայլ եկեղեցիները աղօթելու , ճամբորդութեան վտանգներու ենթարկուած ամուսնին համար : Թէպէտ կաթուղիկէ , բայց իր սաստիկ երկիւղէն՝ չէր վարաներ նաեւ երթալու յունական եկեղեցիները , աղօթելու համար երկու կողմի սուրբերուն ալ : Յուզեալ եւ յուսահատ , նոյն իսկ ինքն իրեն կը մտածէր դադտագողի աղօթել Աստղիկին , այդ ամենահզօր դիցունիին , որուն խորհրդաւոր եւ ամենակալ ազդեցութիւնը կարծես նշմարած էր երբ կը թափառէր իր կղզիին մէջ , եւ թէ իր չորս կողմն իսկ կը կարծէր զգալ իր հպատակներուն պաշտամունքի առարկայն :

Եկեղեցիներու սալաքարերէն , որոնց վրայ կ'երթար ծնրադիր ջերմեռանդօրէն աղօթելու , յանկարծ կը դիմէր դէպ ի նաւահանգիստ եւ նաւակով մը կ'երթար թումբերուն մօտ . հոնկէ կը դիտէր հորիզոնը , ջանալով նշմարել թագաւորական տորմիղին սպիտակ առազաստները : Ի զուր կը սպասէր զայրագին : Եթէ նշմարէր հեռուէն առազաստանաւ մը , անհամբեր կը նայէր անոր , կարծես իրեն քաշելու համար , որպէսզի շուտով մտնէ նաւահանգիստ . բայց քանի առազաստանաւը կը մօտենար , իր երեւակայութեամբ բորբոքած յոյսերը կը նուաղէին . դա պատերազմական նաւ մը չէր այլ առազաստաւոր մը , զոր ասիական կամ ասիական ասպրանքներով բեռցած վաճառական մը կը բերէր : Եւ անհուն տխրութեամբ համակուած թագունին կը վերադառնար , կ'երթար եկեղեցի մը , հոն , կոյսին եւ սուրբերու ոտքերուն առջեւ աղօթելու համար : Արիացած խանդավառ աղօթքներով , եւ կարծելով թէ լսելի եղած է , Ալիէնօր վերստին կ'երթար նաւամատոյցը , ուրկէ պահ մը յետոյ կը վերադառնար վշտաբեկ եւ յուսապատիր :

Իրիկունները՝ թագունին անընդհատ կը դիտէր ալիքները , որոնց առջեւ կը մնար անշարժ , խոժոռագէմ , ի զուր քննելով սեւ հորիզոնը : Յաճախ ասպետներ կը սթափեցնէին զայն իր սպասումի այդ տափնապալից կացութենէն եւ կ'առաջնորդէին պալատ , անցնելով Ֆամակոստայի մութ փողոցներու մէջէն , մինչդեռ ծառայներու բռնած ջահերու լոյսով քաղաքին բազմաթիւ զանգակատունները կը նկարուէին մութ-կապոյտ երկինքի մը յատակին վրայ , աստղերու մէջէն : Կ'այրէր նա ջերմին սաստկութենէն եւ կը տարածուէր անկողնին վրայ . իսկ ջիղերը կը թուլնային արտասուքի հեղեղի մը մէջ :

Ահա հինգ օրէ ի վեր կը շարունակէր այս վիճակը : Ալիէնօր թումբերուն վրայ էր յուսահատ , եւ կարծելով թէ թագաւորական տորմիղը

խորտակուած էր , թէ թագաւորը մեռած էր եւ հաղիւ կը ջանար ան-
հաւատալի յոյսի նշոյլ մը նշմարելու : Եւ ահա առագաստաւոր մը հորի-
զոնին վրայ : Անոր աչքերը այնքան անդամներ խարուեր էին որ չէր
կրնար յուսալ եւ կարծել թէ դա կիպրոսի պատերազմական նաւ մ'ըլ-
լար : Եւ սակայն նաւը կը մերձենայ . անոր բարձր կայմին վրայ կը ծա-
ծանի լայն դրօշակ մը . յերաւի կիպրոսեան նաւ մ'է : Կը մտնէ նաւա-
հանգիստ . կը մերձենայ . հո'ն է Ալիէնօր . բայց հոն չէ Պետրոս թագա-
ւորը , քանի որ չէ պարզուած արքայական դրօշակը . եւ սակայն ան-
տարակոյս նաւապետը պիտի լուր հաղորդէ թագաւորին մասին :

Յովհան Պրիենն է , արքայական բանակին ամէնէն երիտասարդ
ասպետներէն մէկը , որ կը վարէ նաւը . նա թագաւորին կողմէ կուգայ .
Պետրոս ողջ է եւ յաղթական . բայց կատաղի փոթորիկի մը պատճառով
կը ստիպուի Սուրիայի ծովեզրին մօտերը հաւաքել իր ցիր ու ցան նա-
ւերը : Պետրոս կը վերադառնայ , բայց պիտի իջնէ Լիմասօլ , ուրկէ
ուղղակի Նիկոսիա պիտի երթայ :

Ամբոխը նաւամատոյցը գիմելով ցնծութեան աղաղակներով կ'ըն-
դունի աւետարեր ասպետը , եւ թագուհին սրտի հանգստութեամբ կը
հրամայէ աճապարանքով փոխադրուիլ Նիկոսիա , ուր պիտի դիմաւորէ
Աղէքսանդրիայի յաղթականը :

(Շարունակելի)

Թրգմ. Հ. Ա.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԼԵԶՈՒԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ե. ԵՐԱԶ

Երազի գաղափարը՝ ֆուն (սանսկր. «svápna-», յուն. ὕπνος , լատ.
«somnus» , կիւմր. «hûn» = Schlaf, Traum ,) հնդեւր. «*svépnos» եւ
«*supnos» ձեւերէն խառնուած «*svupnos»-էն «անուրջ-ք» = sogno եւ
«տեսիլ» = visione գաղափարներն ալ կը նշանակէ : Հմմտ. այս վերջին
նշանակութեամբ՝ լատ. vi-sio (video) , հայ. տեսիլ (տեսանեմ) = Traum-
gesicht, Gesicht բառերը :

Հայերէն «երազ» ձեւը՝ հնդեւր. «*drotos» է, որ յուն. δέσκειναι
= sehe, անց. δέδοσκα = blicke = սանսկր. «dadārça» = ավեստ. «dâ-
darəsa» = sehe , հին իրլ. «derc» = Auge եւ այլ բառերու հետ կապ
ունի : Հնդեւր. «tr-» հայ. «եր-» է (զ. օ. «երեք» = հնդեւր. «*tréyes»),
ուրեմն այսպէս ալ հնդեւր. «dr-» կրնայ ըլլալ , ըստ իս , հայերէնի
մէջ «եր-» միայն : Հնդեւր. «o» հայ. «ա»-ի ալ կը համապատասխանէ ,
զ. օ. «ալի-ք» = հնդեւր. «*polio» = յուն. ποῦλος եւ ուրիշներ : Իսկ
հնդեւր. «k¹» հայերէնի մէջ «ս» է զ. օ. «սասն» = հնդեւր. «*dek¹m» .
բայց զ ալ «vor Tönenden : սկիզբն ,Anfang» , սկս-անի-մ fange an»
տ. Հիււրչման , իր ծանօթ Քերականութեան մէջ , Ա. 408 :

Budapest.

ՂՈՒԿԱՍ ԲԱԴՐՈՒՊԱՆԵԱՆ

Անեցի